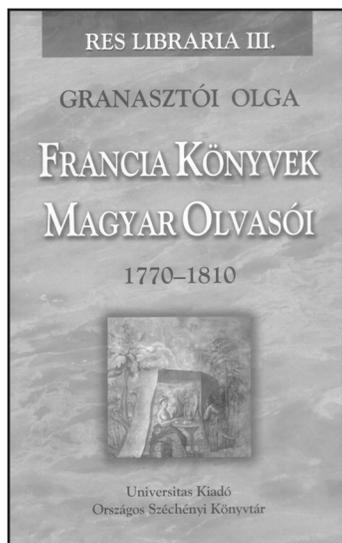

szetét kiegészítő VIII. kötet, de a helytörténeti kutatás azóta már alaposan feltárta Adam Lang pályáját.)

Kijelenthetjük, hogy mindkét mű fontos és alapvető olvasmány lehet (lesz!) a könyv- és könyvtártörténet, valamint az olvasás- és az irodalomtörténet kutatói, továbbá az érdeklődő szakmai közönség számára egyaránt!

Murányi Lajos

GRANASZTÓI Olga
Francia könyvek magyar olvasói
: a tiltott irodalom fogadtatása
Magyarországon, 1770–1810 /
Granasztói Olga. – Budapest :
OSZK : Universitas, 2009. – 319
p. (Res Libraria, ISSN 1788-
2311 ; 3.)
ISBN 978-963-200-570-6

Francia könyvek Magyarországon a felvilágosodás korában

Az Országos Széchényi Könyvtár az Universitas Kiadóval közösen 2006-ban indította el *Res Libraria* elnevezésű sorozatát. A vállalkozásban PhD vagy akadémiai doktori disszertációként benyújtott könyv- és könyvtártörténeti, olvasástörténeti monográfiák látnak napvilágot, az egyes kötetek tudományos fedezetét ennek megfelelően hosszú évekig tartó alap kutatások jelentik. 2006-ban *Viskolcz Noémi* tette közzé *Reformációs könyvek. Tervek az evangélikus egyház megújítására* című, illetve alcímű kötetét; 2008-ban látott napvilágot *Heltai Jánostól a Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)* és 2009-ben vehették kézbe az érdeklődők *Granasztói Olga* kutatásainak összegzését: *Francia könyvek magyar olvasói. A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770–1810*.

A felvilágosodás korának olvasástörténete nem véletlenül került az elmúlt évtizedek kutatásainak fókuszába. A könyvnyomtatás kialakulása, majd elterjedése jelentősen bővítette az olvasóközönség számát és a 18. században új fejlődési szakaszba jutott ez a mintegy háromszáz éven keresztül tartó folyamat: az újabb szakirodalom egyenesen az „*olvasás forradalma*” elnevezéssel

jelöli a korszakot. Ha a modern politikaelmélet megalapozó *Montesquieu* működése kezdetétől, az 1720-as évektől számítjuk a felvilágosodás korát, úgy őt tekinthetjük az elsők egyikének, aki felfigyelt a könyv, az irodalom, az olvasás megváltozott szerepére kora társadalmában. 1721-ben publikált szatirikus levélregényében, a *Perzsa levelekben* a nyugati, vagyis francia világ furcsa sajátosságai között perzsi utazói észreveszik, hogy a párizsiak elsősorban szellemesek akarnak lenni. Bár a természet bölcsen úgy intézkedett, hogy az ostobaság mulandó legyen, ők az utókort is gyötörni akarják és ezért „*dühödt szenvedéllyel könyveket írnak*”, (Perzsa levelek. Bp. 1981. 150. p. *Rónay György* fordítása); a perzsa *Üzbég* felfigyel a náluk még ismeretlen újságra, amely olvasóját azáltal boldogítja, „*hogy harminc kötetet is átfuthat röpké negyedóra alatt*” és rosszállóan állapítja meg az újdonságok utáni csillapíthatatlan vágy kapcsán, hogy „*amíg valaki nem olvasott el minden régi könyvet, semmi jogcíme sincs rá, hogy az újakat többre becsülje*” (uo.249. p.), vagy a másik utazó, *Rika* több levélben számol be könyvtári tapasztalatairól. (uo.309–319. p.) E néhány idézetből kitűnik mindaz, amit a szakkutatás az „olvasás forradalma” jellemzőjének tart: az áttérést a kevés könyv intenzív olvasásáról a változatos tartalmú és műfajú kiadványok társadalmi kontroll alól kiszabaduló extenzív olvasására, a korábnál felületesebb befogadását a szövegnek és nem utolsósorban a kiadványok számának növekedését, új kiadványtípusok és műfajok gyors térhódítását.

Granasztói Olga monográfiájában a társadalmi, pontosabban hatalmi ellenőrzés alól kikerülő francia könyvek, az ún. tiltott irodalom magyarországi olvasásával, recepciójával foglalkozik. Elsősorban nem a klasszikus irodalmi kánonba tartozó művek hazai ismertségét vizsgálta, hanem a mindennapi mentalitást legalább akkora mértékben meghatározó, a kánonon kívüli, az alatti műveket. Hiszen a kor olvasója (a maihoz hasonlóan) nemcsak azt olvasta, amit az irodalomtörténeti értékítélet esztétikailag értékesnek tart. Hogy mi tartozott ebbe az irodalomba, azt

persze maguk a kortársak sem tudták pontosan definiálni, bár Franciaországban épp úgy, mint Európa többi országában, így a Habsburg Birodalomban és Magyarországon is időről időre keletkeztek elvi állásfoglalások, jegyzékek, ilyen-olyan jogi rendeletek a veszedelmesnek tartott és ezért az államhatalom részéről tiltottnak tekintett könyvek forgalmazásáról, olvasásáról. Kétségtelen tény, hogy a szerző által elsősorban vizsgált évtizedekben a hatalom hajlamos volt arra a vitathatatlanul leegyszerűsítő, de nem minden alap nélküli logikai műveletre, miszerint a francia könyv eleve erkölcstelen és ebből következően tiltott. Ugyanakkor a hangsúlyok máshova kerültek, a magyarországi felvilágosodás évtizedei alatt a tiltás intenzitása módosult az állam-, egyház- és erkölcseellenesnek tartott művek megítélésével kapcsolatban, állandóság csupán a pornográf irodalom elutasításában és tiltásában figyelhető meg.

A szerző monográfiájában a „tiltott könyv” valamennyi életmegnyilvánulását három aktor összetett kölcsönhatásában vizsgálja, vagyis a tiltást elrendelő hatalom, a tiltást kijátszva a művet megszerző és forgalmazó könyvkereskedő, valamint az olvasó kapcsolatát kutatja. Granasztói Olga e hármas rendszer elemzéséhez felhasználja a kérdéssel foglalkozó gazdag szakirodalmat *Eckhardt Sándortól Köpeczi Bélán át Fülöp Gézáig*, azonban új, primer levéltári forrásanyag felhasználásával nemcsak az eddigi összképet árnyalja, de számos új tényt sikerült felkutatnia. Ezek elsősorban a *II. József* uralkodása utáni korszakot világítják meg jobban. 1792-től, *Ferenc* király trónra lépésétől kezdődően a cenzúra sokkal szigorúbb lett és sor került a nagybátyja uralkodása alatt engedélyezett olvasmányok felülvizsgálatára, tiltására is. Hogy *Ferenc* hosszú uralkodásának kezdete a reakció megerősödését jelenti minden szempontból, az egyértelmű és nyilvánvaló. Történelmietlen és így némileg értelmetlen a kérdés, hogy mi történt volna Magyarország vagy tágabban a Habsburg-birodalom cenzurális ügyeivel, ha a felvilágosodás nem egy gondolatával rokonszenvező *II. József* nem hal meg viszonylag fiatalon.

Valószínűleg nagyjából ugyanaz, hiszen a francia forradalom kiteljesedését, a jakobinus diktatúrát, húga kivégzését aligha figyelhette volna távolságtartó érdeklődéssel. Mindenesetre már *II. Lipót* rövid uralkodása alatt új irányelvként fogalmazták meg a „köznyugalom megőrzésének” elvét, ami a következő években, évtizedekben meghatározta a könyvekhez való viszonyát a hatalomnak. Granasztói Olga bemutatja az ezekben az években megjelent felvilágosodás ellenes röpiratokat, *Alexovits Vazul*, *Szaitz Leó*, *Molnár János* írásait és a levéltári forrásokat. A Magyar Országos Levéltárban őrzött Helytartótanácsi Levéltár iratai között megtalálta és részletesen elemzi a szakirodalom által eddig csak részleteiben ismert és feldolgozott, *Riethaller Mátyás* cenzor által készített jelentést a pozsonyi *Weissenthaler* és *Schwaiger*-féle olvasókabinetekben talált tiltott könyvekről. Az ismertetett iratból és a cenzúrahivatal működéséből jól érzékelhető, hogy a többé-kevésbé nyilvános olvasókabinetek állományában a felvilágosodás emblematisz szerzőinél és műveinél szinte veszedelmesebbnek tartották a „mocskos bujaságot” népszerűsítő műveket. A szerző elemzése nyomán a korábbi szakirodalom megállapításainál árnyaltabb kép bontakozik ki az olvasó előtt a cenzúra működéséről és a hivatásukat komolyan vevő cenzorokról; *Riethaller* ugyanis minden elvi szigora mellett fontosnak tartja az olvasókabinetek működését, szerinte az volna a feladatuk, hogy a fiatalok csekély fizetség mellett klasszikus műveket, jogi, filozófiai, természettudományos, matematikai és történeti könyveket kölcsönözhesenek.

A kötet jelentős értéke a *Weingand* és *Köpf*-féle könyvkereskedő cég francia könyvek forgalmazásával foglalkozó fejezete. Granasztói Olga nemcsak a Fővárosi Levéltárban őrzött és a kutatás által (*Gárdonyi Albert*, *Pavercsik Ilona*) már korábban feldolgozott iratanyag alapján mutatja be a cég szerepét az 1780-as években a francia könyvek behozatalában, hanem megtalálta a svájci *Société Typographique de Neuchâtel* (STN) szinte hiánytalanul fennmaradt levelezésében a pesti cég tizennégy levelét. Az 1769 és

1789 között működő kiadó egyúttal a korabeli Európa egyik legnagyobb könyv-nagykereskedő vállalkozása volt. Mint a szerző írja, működése alatt a kontinens szinte valamennyi könyvkereskedőjét ellátta tiltott francia könyvekkel. A Svájcban fennmaradt levelek képet adnak egyrészt a magyarországi könyvkereskedelem helyzetéről, lehetőségeiről, másrészt megvilágítják a francia könyvek iránti hazai érdeklődés mélységét és jellegét. A levelekben többnyire konkrét könyvrendelésekkel kapcsolatos közlemények vannak. Az igényelt művek között a felvilágosodás nagy generációjának alkotói (*Voltaire*, *Rousseau*, *Condillac*, *d’Holbach*, *Raynal*, *Montesquieu*, *Diderot*) szerény mértékben szerepelnek, a zöm az őket követők, egy „köztiszteltben álló írói elit” és mellettük „egyre hangosabban és egyre fenyegetőbbben volt jelen az irodalmi >alvilág<”, akik – ahogyan a szerző fogalmazza – „nyomukba sem értek elődeiknek”, de „Európa-szerte népszerűségnek örvendtek a radikális nézetekre nyitott franciás műveltségű olvasók táborán belül”.

Kik voltak ezeknek a könyveknek olvasói? Elsősorban a kor kulturális elitje, a francia civilizáció vonzáskörébe kerülő főnemesség és csekélyebb számban a köznemesség. Granasztói Olga jelen munkájában elsősorban az arisztokrácia szerepét vizsgálja, de a szerző hangsúlyozza, hogy kutatásait később két további irányban kívánja folytatni és elmélyíteni. Ahhoz, hogy a francia irodalom magyarországi recepciója a maga teljességében megismerhető legyen, vizsgálni kell a közép- és alnemesség, az értelmiség és a polgárság olvasási gyakorlatát, másrészt pedig elemezni kellene a fordítások szerepét. A francia felvilágosodás műveinek nem elhanyagolható része ugyanis megjelent németül, így olyanok is megismerhették ezt az irodalmat, akik franciául nem olvastak.

A jelen kötet tehát az arisztokrácia néhány jeles képviselőjének olvasási gyakorlatát és a francia kultúrához való viszonyát taglalja (*Viczay-Héderváry*-, *Sztáray*-, *Orczy*-könyvtár). Legrészletesebben a szerző a *Csáky István* és *Erdődy Júlia* grófi házaspár gyűjteményét tárgyalja.

A házaspár tekintélyes francia könyvtára lényegében hiánytalanul fennmaradt *Aradon*, jelenleg az ottani *A. D. Xenopol* bibliotéka régi gyűjteményének része. A kollekciónal ugyan a régebbi szakirodalom már foglalkozott; az aradi születésű *Eckhardt Sándor* még 1917-ben bemutatta az akkor még *Aradi Közművelődési Palota* francia könyveit (ott található egyébként az *Orczy*-könyvtár is) és több írásában később is foglalkozott a témával, többek között *A francia forradalom eszméi Magyarországon* című összegzésében 1924-ben. Granasztói Olga azonban megtalálta a házaspár könyvtárának eredeti katalógusát és a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratokat is felhasználta elemzésében. Ezek a könyv- és olvasástörténetnek mondhatók klasszikus forrásai, a szerző azonban módszertani szempontból figyelemre méltó módon új forráscsoport bevonásával tágította a kutatás eszközeit. Felfogása szerint a recepciókutatás célja nem más, mint a könyvnek, olvasásnak az egész személyiséget átformáló hatásvizsgálata, vagyis elemezni kell a mentalitásból következő életforma egészét; ahogyan a szerző írja, a házaspár összes, a műveltségtől elválaszthatatlan, abból (is) következő „alkotó” tevékenységét kívánta feltárni. Az elemzésben ezért kiemelt helyet kapott a házaspár *Illésfalván* kialakított *Sans Souci* kertje, amely egyszerre volt kertművészeti alkotás és korabeli irodalmi művek ihletője. A monográfia igazi nívóját ez a szemlélet jelenti. Az olvasástörténetnek végső soron nem lehet más célja, mint azoknak a személyiséget átformáló hatásoknak a feltárása, amelyek először az individuumot érik, majd – és persze a

kutatás által ez a jóval nehezebben feltárható – átalakítják egy korszak mentalitását, új szellemi paradigmát hoznak létre. Hallatlanul nehéz, de persze nem eleve reménytelen megragadni adott történelmi korszakban azt a pillanatot, amikor az extréméből, az egyediből, a különösből összeáll valamiféle kollektív vélekedés, amikor megszületik egy új kulturális paradigma. Nem kétséges, hogy a 18. században ilyesmi történt, hiszen az akkori, a kulturális kánonba tartozó és az azon kívüli „tiltott” irodalomban felbukkanó kérdések jó része (mint például az államhatalom formája, az egyén joga, a véleménynyilvánítás szabadsága, a tekintély szerepe a társadalom életében, a jogok és a kötelességek viszonya, a hit és a ráció ellentéte, a „másság” a sexualitásban és a mindennapokban) átforgatta a következő századok képét, új közvéleményt teremtett. Ezekről a kérdésekről több mint kétszáz éve nem lehet ugyanúgy gondolkodni és vélekedni, mint azelőtt.

Az olvasás- és recepciótörténet célját végső soron már a 2. században megfogalmazta *Terentianus Maurus*, amikor híres – de többnyire csak csonkán idézett – gondolatát leírta: „*Pro captu lectoris habent sua fata libelli*”, vagyis „minden könyv sorsa az olvasó felfogóképességétől függ”. De – talán hozzátehetjük – az olvasó sorsa is függ a könyvektől. Granasztói Olga ezt a kölcsönhatást és szerves összetartozást kiválóan érzékelteti munkájában és méltó folytatója a korszak könyv- és olvasástörténetét alapvető munkákkal feltáró *Fülöp Géza* és *Kókay György* kutatásainak.

Pogány György

A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944

1. kötet: (A–J). Összeállította: Lakatos Éva

ISBN 978 963 200 584 3

A kiadvány megrendelhető

az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványtárától: kiadvany@oszk.hu

Telefon: 22-43-878 (Budai-Király Tímea)